

Melanchthons indflydelse på reformationen i de skandinaviske lande¹

Af Leif Grane (†)

Som i alle andre spørgsmål vedrørende reformationen må man også med hensyn til Melanchthons betydning give afkald på enhver tanke om et fælles skandinavisk forløb. Ikke blot var forholdene i de enkelte lande ret forskellige, men især forløb reformationshistorien meget forskelligt i de to monarkier Sverige-Finland og Danmark-Norge-Island. I Danmark, det eneste nordiske land, hvor en egentlig reformationsbevægelse var udbredt i folket, gennemførtes reformationen som bekendt i 1536, og snart efter blev den – ikke uden modstand – gennemtvunget i Norge og Island². I Sverige og Finland blev ligesom i Danmark forbindelsen med Rom afbrudt i 1520'erne, men en hurtig nyordning, der på én gang aftegnede den fremtidige linie, kom ikke i stand. Gustav Vasa's kirkepolitik (indtil 1560) var mildt sagt svingende, fordi den måtte tilpasses bestræbelserne på at konsolidere kongemagten. Først faren for en rekatolicering under Johan III's regering og dernæst under hans søn, den katolske Sigismund af Polen, tilskyndede til en endelig fastlæggelse af bekendelsesgrundlaget. I 1593 bekendte mødet i Uppsala sig til de »oldkirkelige« symboler og til den uforandrede augsburgske Bekendelse³. Kun hvis man er opmærksom på disse meget betydelige forskelle mellem de to nordiske statssamfund, lader Melanchthons indflydelse sig behandle på en meningsfuld måde.

Christian III, der havde oplevet Luther i Worms og allerede som hertug havde indført reformationen i de ham betroede dele af Nordslesvig⁴, skabte med afsættelse og fængsling af biskopperne i august 1536 mulighed for en fuldstændig nyordning af den danske kirke, som han var fast besluttet på at gennemføre i nært samarbejde med Wittenberg. 1539 kunne lovgrundlaget for nyordningen, Kirkeordinansen, ratificeres af Rigsrådet⁵. Samme år blev fundatsen for

det fornyede universitet i København, der var begyndt sin virksomhed i 1537, underskrevet⁶. For Wittenberg var dette en enestående mulighed for fra grunden at udforme de kirkelige forhold i to kongeriger uden – som overalt i Tyskland – at være hæmmet af rigs- og kirkeretlige hindringer. Danmarks (med Sønderjylland) og Norges geografiske kongruens med de to kirkeprovinser Lund og Trondheim tillod, i hvert fald på papiret, en nyordning helt efter de wittenbergske reformatorerers ønsker.

Christian III viste bl.a. sin vilje til at fastholde tilslutningen til Wittenberg ved livet igennem at korrespondere med Wittenbergerne: med Luther, Melanchthon, Bugenhagen og Georg Maior⁷. Kongen var overbevist om Wittenbergernes indbyrdes enighed og dermed om sin kirkes fuldstændige overensstemmelse med Luther og Melanchthon. Derfor ville han ikke vide af de lutherske lærestridigheder efter den schmalkaldiske krig. Han søgte at undertrykke alt, hvad der forekom ham at være særmeninger. I 1550'erne var han ikke altid tilfreds med Melanchthon⁸, men for Melanchthons retligt formulerede og med tiden virkeliggjorte indflydelse på den danske kirke fik denne misstemning hos Christian ingen betydning, da det jo dér efter hans mening drejede sig om den med Luther overensstemmende Melanchthon.

I Kirkeordinansen blev latinskolen indrettet efter Melanchthons skoleordning i »Unterricht der Visitatoren«. I 1536 befandt skolevæsenet sig i en opløsningstilstand efter to års borgerkrig og religiøs uro. Det varede mange år, før det var så vidt genoprettet, at det i nogen grad svarede til kirkeordinansen. Ikke desto mindre var det naturligvis af stor betydning, at bøger, der var forfattet eller anbefalet af Melanchthon, blev lagt til grund for undervisningen⁹. Ikke sjældent hævdes det i bøger og afhandlinger vedrørende nordisk reformationshistorie, at denne eller hin teolog nok fulgte Melanchthon i metodisk henseende, men med hensyn til indholdet var mere præget af en anden (nærmere angivet) læremester. En sådan sondring er ganske vist forståelig, men alligevel bør man være forsigtig med at anvende den. Hvor vidt lader det sig overhovedet gøre at skille metode fra indhold? Den latinskole, der var indrettet efter Melanchthons retningslinier, forberedte eleven på Melanchthons *Loci*-metode. Det vil sige: Den, som havde gennemgået en sådan skoling, var indstillet på *Loci communes* og en dertil svarende skriftfortolkning. En given teolog kunne selvfølgelig hylde læremeningen, som ikke

fandtes hos Melanchthon, eller som i hvert fald ikke havde større betydning hos ham. Men er en sådan teolog af den grund uden for Melanchthons indflydelsessfære, hvis han stadigvæk metodisk er hans elev? Det kan man vel ikke sige. Det ville efter min mening være forfejlet, hvis man udelukkende ville vurdere Melanchthons indflydelse efter specifikke læremener. Spørgsmålet om hans indflydelse bør ikke indskrænkes til at gælde den såkaldte »Philippisme« i snævrere forstand, omend det spørgsmål naturligvis også må tages i betragtning. Både i Tyskland og i Norden havde reformatoren en indflydelse, der rakte langt ud over hans særlige meninger. Hos ham har anden generation af lutherske teologer gået i skole, og under hans vejledning (mundtligt eller skriftligt) har de studeret teologi. Det er efter min mening meget vigtigere end overvejelser og sammenligninger, der forsøger at fastslå, hvor meget denne eller hin teolog har lært hos Melanchthon, og hvor meget hos Luther, Johann Brenz eller en anden.

I ingen af de nordiske lande fandtes der anden mulighed end stort set at lade præsterne blive i deres embede. I hvert fald i Danmark og Norge måtte sognepræsterne næsten fra den ene dag til den anden blive evangeliske. I Sverige, hvor der foreløbig ikke fandtes andre regler end befalingen om at prædike »efter Guds ord«, blev belæringen af præsterne afhængig af de respektive overbevisninger i de enkelte domkapitler: konservativ-katolsk, reformkatolsk-humanistisk eller »luthersk«¹⁰. I Danmark og i hvert fald principielt også i Norge og Island var indholdet af belæringen fastlagt med kirkeordinansen. Der nævnes en kort liste over de bøger, ingen præst bør undvære. Udover Bibelen, Luthers Postille og en ikke nærmere beskrevet »god« forklaring af katekismen drejer det sig om følgende værker: *Apologia Philippi*, »hvor i kristendommens visse lære bekræftes og bevises«; *Loci communes* og *Instructio visitationis Saxonica*, dvs. Bugenhagens latinske oversættelse af »Unterricht der Visitatoren«, tilegnet de danske præster¹¹. Det er således tydeligt, at den danske, norske og islandske kirkes læregrundlag især er leveret af Melanchthon, og således vedblev det at være. Da Peder Palladius 1538 udsendte en *Brevis explicatio Catechismi* for norske præster, som tre år senere blev oversat til dansk, kan det altså ikke undre, at han støttede sig til Melanchthons *Loci*¹². Det var at forvente. Skulle man udstyre de tidligere katolske præster med let fattelige formler, hvormed de kunne fremlægge læren om retfærdiggørelse af tro, som de

ikke var fortrolige med, meldte Melanchthons formuleringer sig næsten af sig selv, for hvem havde ellers formuleret denne lære så klart og enkelt? Ganske som andre steder blev Melanchthon også i Norden lutherdommens toneangivende skoleteolog. Ingen kunne måle sig med ham, når det gjaldt om at udtrykke den lutherske lære éntydigt og let fatteligt.

Belæringen af præsterne var naturligvis en nødløsning, som man måtte stille sig tilfreds med, indtil en ny generation af præster kunne blive uddannet. Indtil videre måtte man undervise præster og kommende præster i stiftsbyerne. På Luthers råd havde Christian III ladet domkapitlerne være uantastede, medens Gustav Vasa gik i gang med at reducere de svenske domkapitler, så at de kun havde indtægter til et lille antal kannikker. I de svenske domkapitler var således betingelserne væsentligt ringere end i Danmark og Norge. Den finansielle reduktion forringede muligheden for at tiltrække egnede folk, og den manglende regulering af skolen gjorde det uvist, hvad der skulle læres, og dermed også, hvad der faktisk blev lært. I de danske og norske domkapitler skulle en teologisk lektor hjælpe biskoppen med at »efteruddanne« præsterne og desuden holde teologiske forelæsninger for latinskolens ældste disciple. På længere sigt skulle Københavns Universitet overtage den teologiske uddannelse af alle kommende præster.

Også universitetets nyordning blev indrettet efter Wittenbergs mønster, dvs. så vidt muligt i overensstemmelse med Melanchthons reform af 1536¹³. I artesfakultetet blev Melanchthons lærebøger anbefalet overalt, hvor sådanne fandtes. Men også i det teologiske fakultet var hans indflydelse sikret, for udover Bibelfortolkning var forelæsninger over *Loci communes* foreskrevet¹⁴. Med den nye udgave af 1535 var *Loci* blevet en regelret dogmatik, den eneste, der fandtes på luthersk grund. *Loci*'s indflydelse blev desuden snart styrket af de mange udvidede, latinske katekismer, som blev til i 1530'erne og 1540'erne. De var for det meste forfattet af Melanchthonelever og i de fleste tilfælde metodisk – for atter at bruge det ord – afhængige af ham, hvis de ikke, som tilfældet var med f.eks. Johann Spangenberg's *Margarita theologica*, ligefrem udgjorde et *Loci*-kompedium¹⁵. Rækkevidden af Melanchthons indflydelse var imidlertid ikke begrænset til studieprogrammet og anvendelsen af hans lærebøger, for de fleste professorer i første generation efter nyordningen havde også studeret hos ham i Wittenberg¹⁶.

Desværre er Københavns Universitets matrikel før 1611 gået tabt, men på grundlag af andre kilder kan vi konstatere, at det varede 25-30 år, før universitetet i større omfang blev i stand til at spille den rolle som uddannelsessted for kommende præster, der var tiltænkt det. Fra ca. 1560 steg studiefrekvensen mærkbart. Det beroede til en vis grad på forbedrede stipendiemuligheder, men sandsynligvis betød tilgangen af præstesønner også særdeles meget, for den påfaldende stigning i studentertallet begyndte, inden Frederik II stiftede kommunitetet til underhold for 100 fattige studenter¹⁷.

Universitetet var også beregnet for norske studenter, men først i århundredets anden halvdel dukkede de op i et vist, dog aldrig stort antal. Den norske præsteuddannelse måtte derfor fortsat forblive i stiftsbyerne som rektorers og teologiske lektorers ansvar. Ved reformationens indførelse i Norge blev norske teologer så vidt muligt indsat i nøglepositionerne, men der var kun få lærde nordmænd til rådighed, og snart måtte man ofte gøre danskere til biskopper, rektorer og lektorer¹⁸.

Også i Sverige måtte præsteuddannelsen i det 16. århundrede i hovedsagen forblive ved domskolerne, for universitetet i Uppsala, der ligesom Københavns Universitet havde indstillet sin virksomhed ca. 1530, blev ikke – som det danske universitet – snart genåbnet. Vi hører ganske vist af og til om professorer i Uppsala, men indtil slutningen af det 16. århundrede kan man næppe tale om en regelret undervisning af større betydning for kirken¹⁹.

Gustav Vasa's kirkepolitik, der måtte tage hensyn til forskellige grupper, gav et uklart billede af regeringens ønsker. Hen mod slutningen af 1530'erne synes dog en evangelisk præsteuddannelse at have tegnet sig, men en officiel bekræftelse opnåede den ikke. Ganske vist kom Georg Normann 1539 til Sverige med anbefalinger fra Wittenberg, men hans forsøg på at indføre Melanchthons skoleordning lykkedes ikke. Hans *Articuli ordinantiae*, hvori han henviste til *Loci* som retningslinie for kristendomsundervisningen, fik aldrig officiel status. I Gustav Vasa's tid forblev det således uvist, på hvilket grundlag skolen og præsteuddannelsen skulle hvile. Som en svensk historiker udtrykker det: »Möjligheterna att få en lärd utbildning i Sverige var under 1500-tallet varierande. Långa perioder existerade de inte«. Den konklusion, han drager, er indlysende: kun en udenlandsrejse kunne opfylde ønsket om en akademisk uddannelse. Det var også tilfældet for norske studenter, medens genopbygningen af

Københavns Universitet efterhånden bød danskerne gode muligheder hjemme²⁰.

Den faste ordning af skole, universitet og kirkelære sikrede fra begyndelsen Melanchthon en dominerende rolle i den danske reformationskirke. Denne ordning havde også gyldighed for Norge og Island, medens Melanchthons betydning i Sverige ikke på forhånd var fastlagt i lovgivning og kongelige befalinger, men længe forblev afhængig af individuelle forudsætninger og tilbøjeligheder. For alle de nordiske lande gælder det imidlertid, at studier i udlandet – også med henblik på Melanchthons indflydelse – var af stor betydning.

Allerede før 1536 var over 80 danske, 17 svenske og 5 finske studenter i Wittenberg. Her blev den svenske reformator Olavus Petri allerede 1518 magister. Ni år senere kom hans yngre broder Laurentius, som 1531 blev ærkebiskop af Uppsala. Også den danske reformator Hans Tausen, der siden 1516 var magister fra Rostock, studerede i begyndelsen af 1520'erne i Wittenberg, hvor også en lille gruppe af mænd, der 1536 kom til at indtage ledende stillinger på universitetet og i kirken, var blevet magistre, medens Peder Palladius vendte hjem som Dr. theol. Wittenberg var således fra reformationens begyndelse ansvarlig for uddannelsen af ledende folk. Med undtagelse af Olavus Petri har de alle siddet under Melanchthons kateder. Det er påfaldende, at også de, der studerede i Wittenberg før Luthers død, i vidt omfang hylder Melanchthon som deres lærer. Luther omtales med ærbødighed, men det er Melanchthon, der anses for den egentlige *praeceptor*.

Også efter 1536 vedblev Wittenberg i den forstand at være det vigtigste universitet for nordboerne, at en magistergrad derfra var den sikreste vej til en vigtig post i undervisning eller kirke. Ca. 175 danskere erhvervede denne grad i Wittenberg i det 16. århundrede. I perioden 1536-1600 var i alt 600 studenter fra Danmark og over 200 fra Sverige immatrikulerede samme sted.

Wittenberg var dog ikke det tyske universitet med de fleste nordiske immatrikulationer; Rostock havde flere. Efter rekonstruktionen i 1540'erne blev Rostock atter – som det havde været i senmiddelalderen – det mest besøgte af alle udenlandske universiteter. Mange nordiske studenter kom aldrig længere, men en del lod sig siden immatrikulere i Wittenberg eller ved et andet tysk universitet. Et studium i Rostock gav ganske vist ikke lejlighed til personligt bekendtskab med Melanchthon, men kunne ikke desto mindre give et

godt kendskab til hans filosofi og teologi, da den toneangivende professor, David Chyträus, var en af de betydeligste blandt Melanchthons elever. Den omstændighed, at han holdt sig udenfor stridighederne mellem Philippister og Gnesiolutheranere, er i den sammenhæng af mindre betydning. Det hindrede ham ikke i at forelæse i overensstemmelse med *Methodus Philippi*. Rostock og Wittenberg havde tilsammen mere end halvdelen af alle nordiske immatrikulationer, og for Norges vedkommende var Rostock uden konkurrence det vigtigste universitet. Her studerede 1536-1600 ca. 130 nordmænd, medens kun ca. 30 nåede til Wittenberg²¹.

Skønt danskerne tegnede sig for to tredjedele af de nordiske immatrikulationer i udlandet, blev dog også mange uddannet i København. Der kan påvises et vist personsammenfald. Ofte studerede også de, der havde taget magistergraden i København, i udlandet. Men også uden udenlandsrejser blev studenterne i København uddannet efter Melanchthons mønster. Flertallet af professorerne, både i artesfakultetet og i det teologiske fakultet, var trofaste Melanchthondisciple, der var deres *praeceptor* meget hengivne. Vi kan fastslå, at Wittenberg var det betydningsfuldeste uddannelsessted for nordiske studenter, og at Wittenberg indtil 1560 frem for alt betød Melanchthon. Men også de, der blev i København eller kun nåede til Rostock, blev opdraget til at drive teologi på Melanchthons måde.

Det bør bemærkes, at de fleste nordiske studenter i Tyskland først optræder i matriklerne i anden halvdel af århundredet. Indtil da var det åbenbart kun en lille elite, der kom til Rostock, Greifswald eller Wittenberg. I bestræbelsen på at nyorganisere sit kongerige og opretholde ligevægten mellem modstridende grupper kunne Gustav Vasa ikke bruge mange kræfter på den akademiske uddannelse til kirke og skole, men også han var interesseret i sine undersåtters studier i udlandet. I Sverige, ganske som i Danmark, havde de fleste af dem, der sad inde med nøglestillingerne i kirken, studeret i Wittenberg og som regel erhvervet magistergraden dér. Det fremgår af breve, at også de svenske studenter især opfattede sig som elever af Melanchthon, omend Luthers navn lejlighedsvis forekommer. Christian III understøttede mange studenter under deres ophold i Wittenberg og skænkede årligt Luther, Melanchthon og Bugenhagen 50 daler hver, for at de skulle tage sig af de danske studenter, hvad da også især Melanchthon og Bugenhagen gjorde. I 1550'erne begyndte Melanchthon også at bekymre sig om de sven-

ske studenter. Mange af dem vendte hjem med hans anbefaling og som hans elever.

I hele Norden trængte den reformatoriske teologi efterhånden igennem hos dem, der havde ansvaret for latinskolen og præsteuddannelsen, uanset om det skete med et fast lovgrundlag som i Danmark og Norge eller på mindre fastlagt vis som i Sverige og Finland. Hurtigst gik det vel i Danmark, hvor kongen allerede ved reformationens indførelse kunne råde over et større antal af lærde mænd med en fast evangelisk overbevisning, og hvor nye folk snart meldte sig til tjeneste, efter et ophold i Wittenberg eller et studium i København. Men også i Sverige og Norge, hvor jordbunden var hårdere og mindre bearbejdet, kunne efter århundredets midte de fleste betydelige poster i kirke og skole besættes med kompetente folk. Direkte eller indirekte hørte de fleste af de nytilkomne til Melanchthons skole. Men netop på denne tid, dvs. omkring 1560, fandt et generationsskifte sted, og samtidig begyndte virkningerne af de lutherske stridigheder efter den schmalkaldiske krig at gøre sig gældende. Philippismen i snævrere forstand begyndte at tage skikkelse som skoleretning, og den såkaldte anden nadverstrid gjorde den mistænkelig og skærpede lutherdommens forhold til calvinismen. Følgerne af disse ting faldt meget forskelligt ud i Danmark-Norge og i Sverige-Finland. Christian III vendte sig skarpt mod de tyske stridigheder, og den samme holdning indtog hans søn og efterfølger, Frederik II. Den danske reformationskonge var stadig overbevist om Wittenberg-reformationens enhed, og det samme var hans kirkelige medarbejdere med Peder Palladius i spidsen. Laurentius Petri, den eneste af de svenske reformatorer, der stadig var i live, synes at have haft en tilsvarende indstilling, men den vekslende kirkepolitik under Gustav Vasa's sønner i tiden 1560-1593 hindrede en rolig udvikling og banede vejen for teologiske partistridigheder.

Det teologiske Fakultet i København var godt besat. Professorerne Johannes Machabäus og Peder Palladius følte sig i overensstemmelse med Melanchthon. Hen mod slutningen af sit liv offentliggjorde Palladius en række teologiske arbejder, som Melanchthon tilsyneladende besørgede i trykken, og hvortil han skrev forord ²². Men i 1560 var Niels Hemmingsen godt på vej til at blive Danmarks betydeligste teolog. Han var en trofast, men selvstændig discipel af Melanchthon og forsøgte ingen lejlighed til at prise sin mester. De fleste af hans værker blev i disse år trykt i Wittenberg eller Leipzig,

ofte i flere oplag. I tiden fra Melanchthons død 1560 til udbruddet af den kryptocalvinistiske strid i Sachsen 1574 var han vel i begge sachsiske universitetsbyer den mest trykte teolog. Efter den tid blev han hyppigt udgivet i Schweiz, Holland og England²³. I sidste halvdel af det 16. århundrede var hans indflydelse i Danmark og Norge fuldkommen dominerende. Da også hans kolleger i det teologiske fakultet var kompetente, delvis meget betydelige folk, kan man sige, at København i denne periode uden vanskelighed kunne måle sig med et hvilket som helst fakultet i Tyskland. Biskopper, teologiske lektorer, professorer ved det filosofiske og teologiske fakultet, kanikker og præster i de større byer var næsten uden undtagelse disciple af Melanchthon og Hemmingsen.

Med tiden blev det tydeligt, at Hemmingsen ikke kun var en kompetent teolog efter *methodus Philippi*, men også »Philippist«. I det år, 1574, da den kryptocalvinistiske rensselsesaktion fandt sted i Sachsen, publicerede Hemmingsen en sammenfatning af sine mange disputationer i værket *Syntagma institutionum christianarum*. Dette skrift indeholdt en nadverlære, som fra et traditionelt luthersk standpunkt så mere end betænkelig ud. Kurfyrst August af Sachsen, Frederik II's svoger, klagede over den fordærlige indflydelse, Hemmingsens bøger udøvede, men først i 1579 blev der skredet ind mod professoren. Han blev suspenderet og trak sig tilbage til sit kanonikat i Roskilde. Hans almene indflydelse berørtes ikke af denne sag. Frederik II ville ikke tåle nogen teologisk strid, men netop derfor ville han heller ikke vide af gnesiolutheranere, og Konkordieformlen blev som bekendt forbudt i Danmark. Hemmingsens elever virkede uantastet videre i kirke og skole. Blot de holdt sig fra kontroversielle spørgsmål, kunne de uhindret fortsætte. Således gik det til, at Melanchthons og Hemmingsens skole vedblev at være dominerende indtil ortodoksiens sejr i begyndelsen af det 17. århundrede.

Langt mere kompliceret blev forløbet i Sverige. Af økonomiske grunde havde Gustav Vasa i de sidste år af sit liv givet calvinistiske flygtninge asyl i Sverige, og nogle af dem var virksomme ved hoffet. Den franske calvinist Dionysius Beurreus, som allerede 1543 var trådt i kongens tjeneste, blev lærer for hans søn Erik. Som kongen var Erik XIV omgivet af en kreds, der forholdt sig meget kritisk til den rituelle konservatisme i den svenske kirke. Til denne kreds hørte ikke blot calvinister, men også nogle svenske philippister. Kongen betragtede Luther og Melanchthon som sine lærefædre,

men af sine calvinistiske omgivelser blev han drevet i antikatolsk retning²⁴.

Det blev forsøgt at gennemføre reformer, men Laurentius Petri forsvarede status quo. Hans kirkeordning fra 1561, som først ti år senere fik officiel gyldighed, var konservativ. Den hellige Skrift var fastholdt som den svenske kirkes eneste norm. Kirkeordningen var ret tilbageholdende med rituelle ændringer. Petri forsvarede også den lutherske nadverlære mod calvinistisk og philippistisk kritik²⁵. Som reaktion på den usikre situation opstod der en gnesiolutheransk gruppe under ledelse af den senere ærkebiskop Abraham Angermannus. Han havde i Rostock lært Tilemann Hesshusius at kende. I Sverige fandtes der således afspejlinger af de stridende parter i Tyskland, men der var også et parti under Laurentius Petris ledelse, som ville holde fast ved den wittenbergske reformationens enhed, ved tolerancen over for forskellige meninger og ved den svenske reformationens hidtidige rituelle konservatisme²⁶. Med Petris kirkeordning fik Sverige for første gang en alment gyldig skoleordning, der – som det var at vente – var formuleret i Melanchthons ånd.

Efter Erik XIV's afsættelse blev Melanchthondisciplen Laurentius Petri Gothus 1575 ærkebiskop. Han havde hørt til kredsen omkring Erik XIV. Under Johan III fik han særdeles vanskelige arbejdsbetingelser. Ganske vist mislykkedes kongens forsøg på at drive kirken i katolicerende retning, men både den af ham udformede liturgi, den såkaldte »röda boken«, og det oprindeligt af jesuiter ledede akademi i Stockholm bidrog til at hæmme den videre opbygning af en samlet evangelisk kirke i Sverige. Først efter Johan III's død kunne hertug Karl under kong Sigismunds fraværelse gribe til forholdsregler, som skabte en vis orden. Karl holdt fast ved enheden mellem Luther og Melanchthon. Med valget af Angermannus til ærkebiskop og med mødet i Uppsala 1593 blev modtagelsen af den fremmede konge forberedt. Sigismunds forsøg på at rekatolicere Sverige endte 1598 med hans nederlag. Sverige var siden 1593 et luthersk land.

At efterspore Melanchthons indflydelse vil sige at spørge efter undervisningens og teologiens form og indhold. Hvad latinskolen angår, var hans indflydelse, som vi har set, sikret fra reformationens begyndelse i Danmark og Norge, og også universitetet formedes efter hans mønster. I Sverige var Melanchthons ideer om latinskolen ligeledes vejledende, da en almen skoleordning endelig blev udstedt.

Spørger vi om teologien, var vilkårene meget forskellige. Akademisk teologi i betydningen: latinske værker til skriftfortolkning og dogmatik eller disputationer og deklamationer, fandtes i det 16. århundrede kun i Danmark i større omfang. Det var nødvendigt for det teologiske fakultet som embedspligt for professorerne, og samtidig var selve fakultetets eksistens en ansporing for yngre folk. I Norge finder vi ikke helt få lærde og kompetente biskopper og teologiske lektorer, men selvstændige teologiske arbejder fik de ikke præsteret. Dertil var den nærmest liggende opgave, nemlig at virkeliggøre kirkeordinansens mål, formentlig for belastende.

Heller ikke i Sverige var vilkårene gunstige for tilblivelsen af lærde skrifter. Den fremherskende politiske uro og stridigheder mellem de forskellige partier, men også episkopatets politiske status stillede sig i vejen. Det er nok karakteristisk, at de arbejder, som mest ligner en akademisk teologi, var forfattet af Melanchthondisciple. 1558 udsendte biskoppen af Skara, Erik Falck, en svensk bearbejdelse af Johann Spangensbergs *Margarita theologica*, der som nævnt var et kompendium af Melanchthons *Loci*. Ofte greb Falck tilbage til Melanchthon, og han tilføjede nogle afsnit, der tog hensyn til de særlige svenske forhold. Falcks arbejde var den første svenske fremstilling af dogmatikken. Det styrkede den Melanchthonske indflydelse – på linie med Georg Normanns bestræbelser. I et kapitel, der bygger på *Loci*, giver Falck en fremstilling, som Laurentius Petri stort set overtog i et skrift om de menneskelige traditioner.

Et andet eksempel på melanchthonsk inspiration er en bog af Erasmus Nicolai, skolemester i Arboga, *Brevis ratio seu methodus discendi theologiam*, hvori Melanchthons *Loci* bliver stærkt fremhævet. At også Laurentius Petri Gothus tænkte som Melanchthon, vidste man længe før, han som ærkebiskop offentliggjorde et program for teologiske studier og en skoledogmatik, der bygger på *Loci*. Da præsteuddannelsen fortsat fandt sted ved domkapitlerne, hvor en del af de magistre, der vendte hjem fra Wittenberg i 1540'erne og 1550'erne fandt deres opgave, er det næppe for dristigt at sige, at Melanchthon fik stadigt større betydning. Laurentius Petri anbefalede sine præster især at læse Johann Brenz, Luther og Melanchthon. Brenz var hans foretrukne teolog, men også Melanchthon forblev altså – trods al philippisme – på hans liste²⁷. Med navnene Laurentius Petri, Georg Normann, Erasmus Nicolai, Erik Falck og Laurentius Petri Gothus står Melanchthonskolen stærkt i billedet.

I Danmark er den melanchthonske indflydelse så tydeligt bevidnet, at yderligere bemærkninger egentlig er overflødige. Der skal dog tilføjes lidt om melanchthonianismen som lære, dvs. som philippisme. De ældre danske teologer i tiden før 1550 holdt sig på afstand af Melanchthons særmener, men med al anerkendelse af hans autoritet. Med de bøger, der var foreskrevet i Kirkeordinansen, var hans ledende position sikret, og den betonedes med fremhævelse af Apologien og *Loci* i nogle biskoppers synodaler²⁸. På samme linie vil de teologiske lektorer have befundet sig. Fra Peder Hegelunds almanakoptegnelser ved vi, at han læste over Melanchthons *Examen ordinandorum*²⁹. Hegelund (1542-1614) tilhører den senere periode, hvori åbenbart *Corpus doctrinæ Philippicum* opnåede en quasi-officiel status.

Hemmingsen henviste dertil, da han kom i vanskeligheder på grund af sin nadverlære, og fra synodaler ved vi, at flere biskopper var parate til at eksaminere deres præster ud fra deres kendskab til *Corpus*. Betyder udbredelsen af en samling af Melanchthons skrifter, at de ledende kirkemænd simpelthen var philippister? Det er muligt, men ikke nødvendigvis rigtigt. Hemmingsens autoritet var så stor, at hans anerkendelse af *Corpus doctrinæ* sandsynligvis var tilstrækkelig til at få dem til at efterligne ham. Hans elever – og det vil i denne periode sige næsten alle biskopper, professorer og teologiske lektorer, kan naturligvis også selv have hyldet philippistiske meninger – i hvert fald indtil de blev advaret ved Hemmingsens suspension. Men *Corpus* vedblev at være i brug til slutningen af århundredet.

Et indicium for en egentlig philippistisk påvirkning af danske studenter kunne muligvis deres rejsemål i udlandet være. Det er påfaldende, hvor mange der i de sidste tredive år af det 16. århundrede lod sig immatrikulere ved reformerte universiteter og højskoler³⁰. Det bør også nævnes, at den katekisme, som Melanchthonskolen i Wittenberg sammenstillede efter mesterens død på grundlag af *Corpus doctrinæ*, i tiden 1589 til 1615 fem gange blev trykt til brug i latinskolen i Norge og Danmark³¹.

Et markant ekko af partikampene på protestantisk side finder man i den unge adelsmand, Sivert Grubbes, rejseberetning. I Danmark havde biskop Mogens Madsen i Lund og den teologiske professor Anders Lauridsen været hans *praeceptores*, inden han drog til Wittenberg. Om den wittenbergske professor Polykarp Leyser fortæller

han, at denne i hver eneste prædiken angreb »de ortodokse«, som Grubbe kalder calvinister og »sakramenterere«. Med tilfredshed beretter han, hvordan kravet om underskrift på Konkordieformlen fik de ortodokse studenter til at forlade Wittenberg. Senere kom Grubbe bl.a. til Strassbourg og Genève. Både Johann Strauss og Théodore de Bèze modtog ham på en måde, der svarede til hans stand. Han var kun kort tid i Strassbourg, inden han tog ophold i Genève. Det er tydeligt, at han følte sig langt bedre tilpas dér, end han havde gjort i Wittenberg. Efter hans opfattelse stod den genfiske teologi den ortodokse, dvs. den melanchthonianske, langt nærmere end Konkordie-lutherdommen³². Ud fra, hvad vi ellers ved, er der grund til at tro, at Grubbes holdning ikke har været utypisk for begavede unge danske på dette tidspunkt. Det ser ud til, at Hemmingsen har forårsaget en bølge af philippisme. Dog, så længe ingen lærestrid flammede op, var regeringen tålsom.

Det turde være tydeligt, at Melanchthon i højeste grad havde en prægende indflydelse på reformationskirkerne i Norden. I Danmark og Norge var denne indflydelse gennem Kirkeordinans og universitetsstatutter fastlagt fra begyndelsen og blev også virkeliggjort i bredden. Virkningerne af de tyske lærestridigheder blev begrænsede, fordi regeringen med fast hånd hindrede deres udbredelse. Hemmingsens suspension var ikke en stillingtagen i den kryptocalvinistiske strid, men en aktion, der netop skulle hindre, at striden blev udbredt til Danmark. Derfor kunne Melanchthons indflydelse også efter Hemmingsens fjernelse fra lærestolen fortsat gøre sig gældende, ja, den kunne endog i philippismens ånd brede sig lige til den begyndende ortodoksis tid³³.

I Sverige var alt helt anderledes. Manglen på et etableret universitet og en fastlagt skoleordning (indtil 1571), den politiske uro og den kongelige kirkepolitikens deraf følgende vaklen vanskeliggjorde både fastlæggelsen af en skoleplan og en organiseret præsteuddannelse. Dertil kom, at biskopperne traditionelt havde en politisk position, medens Christian III forstod at holde sine biskopper til det nærmest liggende arbejde, idet han fratog dem enhver politisk indflydelse.

Trods disse forskelle er det dog klart, at Melanchthondisciple også i Sverige stod bag, hver gang der blev gjort forsøg på at komme til en fast ordning. Det var også dem, der var ansvarlige for den

teologi, der ville fremsætte den skolemæssigt rette lære. Således fik Melanchthon også i Sverige og Finland i det 16. århundrede en betydning, der var større end nogen anden enkeltpersons. Han blev et langt stykke vej også *Praeceptor Scandinaviae*.

Noter

1. Oprindeligt udarbejdet som foredrag på en konference i Wittenberg 1993 om Melanchthon i Nordeuropa. Siden er der kommet et par artikler, der vedrører emnet: Ingun Montgomery, »Die Bedeutung Melanchthons für die schwedische Ausformung der Reformation«, og Karen Skovgaard-Petersen, »A Safe Haven for the Church – on Melanchthon's Influence on Historical Discourse in Sixteenth-Century Denmark«, begge i bogen: Birgit Stolt (udg.), *Philipp Melanchthon und seine Rezeption in Skandinavien* (henh. 103-112 og 113-135).
2. Jeg henviser én gang for alle til de udførligste fremstillinger af de skandinaviske landes kirkehistorie i reformationsårhundredet: Anton Christian Bang, *Den norske Kirkes Historie i Reformationsårhundredet*, Kristiania 1895; Hjalmar Holmquist, *Svenska Kyrkans Historia* III, 1-2: Reformationstidevarvet 1521-1611, Stockholm 1933; P.G. Lindhardt, »Reformationstiden 1513-1536«, i: *Den danske kirkes historie* III, København 1965, og Bjørn Kørnerup, »Det lærde tidsrum 1536-1670«, *Den danske kirkes historie* IV, København 1959.
3. Se foruden Holmquist også Ingun Montgomery, »Den svenska religionspolitik«, i: Ingmar Brohed (red.), *Reformationens konsolidering i de nordiska länderna 1540-1610*, Oslo 1990, 119-136.
4. Den nyeste fremstilling af Slesvigs reformationshistorie er H.V. Gregersen, *Reformationen i Sønderjylland* (Skrifter udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland), Aabenraa 1986.
5. Martin Schwarz Lausten (udg.), *Kirkeordinansen 1537/39*, København 1989.
6. »Fundatio et ordinatio universalis scholae haffniensis (1539)«, i: William Norvin, *Københavns Universitet i Reformatinens og Orthodoxyens Tidsalder* II, København 1940, 9-70.
7. Kongens brevveksling med de tyske reformatorer finder man følgende steder: *Gelehrter Männer Briefe an die Könige in Dänemark vom Jahr 1532 bis 1663 zum Druck befördert von Andreas Schumacher*, I-III, Kopenhagen und Leipzig 1758-59; C.F. Wegener, »Samling af Kong Christian den Tredies Breve, navnlig til anseete tyske Reformatorer«, i: *Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearchiv*, 1. Bind, Kjøbenhavn 1852-1854, 215-296; Martin Schwarz Lausten, »König Christian III von Dänemark und die deutschen Reformatoren. 32 ungedruckte Briefe«, *ARG* 66, 1975, 151-182.
8. Martin Schwarz Lausten, *Religion og politik. Studier i Christian III's forhold til det tyske rige i tiden 1544-1559*, København 1977, 221-317.
9. *Kirkeordinansen* (jfr. anm. 4), 202-210; Kristian Jensen, *Latinskolen dannelse. Latinskolens indhold og formål fra reformationen til enevælden* (Antikken i Danmark 3), København 1982; Carl Erling Jørgensen, »Den lærde Skole i Danmark til ca. 1640«, i: *Jyske Samlinger*, Ny Række IV, 1957-58, 21-53.

10. Leif Grane, »Teaching the People – the Education of the Clergy and the Instruction of the People in the Danish Reformation Church«, i: Leif Grane und Kai Hørby (Udg.), *Die dänische Reformation vor ihrem internationalen Hintergrund*, Göttingen 1990, 164-184; Ragnar Askmark, *Svensk prästutbildning fram till år 1700* (Samlingar och studier till svenska kyrkans historia 7), Stockholm 1943; Oluf Kolsrud, *Presteutdanning i Noreg* (Norvegia sacra XXI), Oslo 1962.
11. Kirkeordinansen, 230-232.
12. *Brevis expositio Catechismi pro parochis Norvegianis*. Se hertil Martin Schwarz Lausten, *Biskop Peder Palladius og kirken 1537-1560*, København 1987, 41-46.
13. Se hertil flere bidrag til *Københavns Universitet 1479-1979*: Bind I (Martin Schwarz Lausten), København 1991; bind V (Niels Knud Andersen), København 1980; Bind VIII (Povl Johannes Jensen), København 1992.
14. *Fundatio etc.* (jfr. anm. 6), 24, 28, 30, 31, 32.
15. I den liste over landsbypræsternes bøger i det nordligste Jylland, som biskop Oluf Chrysostomus forfærdigede ca. 1550, finder vi en række af disse katekismer repræsenteret. Fortegnelsen er trykt i *Kirkehistoriske Samlinger*, III, 1, 1874-77, 177-212. Følgende skolekatekismer var udbredt blandt de 68 præster, fortegnelsen omfatter: Johann Brenz (2 eks.), Antonius Corvinus (4), Justus Jonas (8), Lucas Lossius (2), Ambrosius Moibanus (2), Urbanus Rhegius (39), Erasmus Sarcerius ((3) og Johann Spangenberg (22). Der er her set bort fra de mest udbredte katekismer, nemlig Luthers og Palladius'.
16. Leif Grane, »Studia humanitatis und Theologie an den Universitäten Wittenberg und Kopenhagen im 16. Jahrhundert: komparative Überlegungen«, i: G. Keil u.a. (Udg.), *Der Humanismus und die höheren Fakultäten*, Weinheim 1987 (65-114), 93.
17. Se min i anm. 10 nævnte afhandling, 166-168, og de dér anførte henvisninger.
18. Anton Christian Bang (se anm. 2) og Oluf Kolsrud (se anm. 10).
19. Askmark (se anm. 10) har indtil 1600 intet at sige om universitetet. Alt drejer sig om domkapitlerne og domskolerne.
20. Med hensyn til Normann, se Askmark, 36-51. Citatet ovenfor stammer fra en afhandling af Lars Nihlén i samleværket: *Ur nordisk kulturhistoria. Universitetsbesöken i utlandet före 1660*. XVIII Nordiska historikermötet, Studie historica jvääskyläensia 22, 1, Jvääskylä 1981, (167-186), 181, hvor Nihlén skriver: Möjligheterna att få en lärd bildning i Sverige var under 1500-tallet varierande. Långa perioder existerade de inte. Mot slutet av seklet fanns de, men någon regelbunden verksamhet var det inte. Lärarna var relativt få och knappast framstående. Prästutbildningen sköttes i stiftens och förbättrades efterhand. Något seriöst alternativ till en utlandsresa för den bildningstörstande kunde Sverige emellertid inte erbjuda.
21. Til de nordiske immatrikulationer i udlandet, se Nihlén (jfr. anm. 20) og Vello Helk, *Dansk-norske studierejser fra reformationen til enevælden 1536-1660*. Med en matrikel over studerende i udlandet (Odense University Studies in History and Social Sciences, vol. 101), Odense 1987.
22. Til teologerne ved universitetet, se Niels Knud Andersen i: *Københavns Universitet 1479-1979*, bind V, København 1980; se også min afhandling, »Studia

- humanitatis etc.« (jfr. anm. 16), 102-107, og Jørgen Ertner, *Peder Palladius' lutherske teologi*, København 1988.
23. Niels Knud Andersen (jfr. anm. 13); Holger F. Rørdam, *Kjøbenhavns Universitets Historie II*, Kjøbenhavn 1869-72, 425-455; Lauritz Nielsen, *Dansk Bibliografi 1551-1600*, Kjøbenhavn 1931-33, Nr. 744 – 929. Når man tænker på de mange udgaver af Hemmingsens bøger, som publiceredes i Wittenberg og Leipzig, er det uforståeligt, at han ikke har fået en selvstændig artikel i TRE.
 24. Sven Kjöllærström, *Striden omkring kalvinismen i Sverige under Erik XIV*, Lund 1935.
 25. Til Laurentius Petris kirkeordning, se Emil Färnström, *Om källorna till 1571 års kyrkoordning med särskilt hänsyn till tyska kyrkoordningar*, Uppsala 1935; til Petris nadverlære, se Bo Ahlberg, *Laurentius Petris nattvardsuppfatning*, Lund 1964.
 26. Ingun Montgomery (jfr. anm. 3) og den dér anførte litteratur, bl.a. Ragnar Ohlsson, *Abraham Angermannus. En biografisk studie*, Stockholm 1946.
 27. Ragnar Askmark (jfr. anm. 10).
 28. Synodalia fra Roskilde: *Kirkehistoriske Samlinger*, 2. Række II, 453 (1558) og 503 (1568); fra Lund: Holger F. Rørdam, *Momumenta Historiæ Danicæ* 2. Række II, Kjøbenhavn 1875, 295 (1561/62) og 342 (1553).
 29. Bue Kaae (udg.), *Peder Hegelunds Almanakoptegnelser 1565-1613*, I Tekst og oversættelse, Ribe 1976, 141; 155.
 30. Holger F. Rørdam (som anm. 23), 127-128; 140 (Hemmingsen); Jørgen Carsten Bloch, *Den fynske Geistligheds Historie I*, Odense 1787, 38. Her hedder det i art. 8 af Niels Jespersens synodalia 1568: Admoneantur pastores, ut semper se præpareant ad examen, quod ab episcopo instituat, idque maxime in corpore doctrinæ; i 1592 måtte en rektor og kapellan i Hjørring forpligte sig til flid i læsningen af den hellige skrift og til at holde fast ved Den augsburgske Beken-delse og ved *Corpus doctrinæ*, Se D. H. Wulff, »Meddelelser fra Aalborg Bispearkiv«, *Kirkehistoriske Samlinger* 3.R. VI, 753.
 31. Jens Glebe-Møller, »Wittenberg-katekismen i Danmark. Hvordan en krypto-calvinsk katekisme gik over til den lutherske ortodoksi«, *Kirkehistoriske Samlinger* 1985, 101-109.
 32. Holger F. Rørdam (udg.), »Sivert Grubbes Dagbog«, *Danske Magazin*, 4. Række, II, Kjøbenhavn 1872, 361-406. Grubbe betegner Polykarp Leyser som en elev af Jakob Andreae, hovedkraften bag konkordieformlen. Beza, der ved Grubbes afrejse gav ham et brev med til Hemmingsen, gjorde åbenbart et stærkt indtryk på den unge mand. Om Genève skriver han, at »den sande og rette religion« blomstrer dér, og at der råder en så stor sædelighed og orden og at staten er så vel indrettet som næppe noget andet sted (372).
 33. Uden for teologien var dog sidste tredjedel af det 16. århundrede præget af bestræbelser på at komme fri af Melanchthon, se min artikel, »Späthumanismus in Dänemark. Strömungen neben dem Melanchthonschen Unterrichtssystem im letzten Teil des 16. Jahrhunderts«, Georg Kauffmann (udg.), *Die Renaissance im Blick der Nationen Europas* (WARF 9), Wiesbaden 1991, 279-292, eller i: Leif Grane, *Reformationsstudien. Beiträge zu Luther und zur dänischen Reformation*, Mainz 1999, 227-240.